

ALSÓ-BENGÁL,

PHYSIKAI ÉS ÉGHAJLATI TEKINTETBEN.

Azon roppant terület, mely az északi szélesség $8^{\circ} 4' s 36^{\circ} s$ a nyugati hosszúság $66^{\circ} 44' - 90^{\circ} 3'$ fokok közötti paralellákban foglaltatik, 1.399,443 angol mértföldnyi birodalmat foglal magában, nagyobb mint Európa — a Nagybritannia főuralma alatt levő Hindostan. Tekintve e földrészt helyzeténél s geographiai fekvésénél fogva, mely délen kezdődve a forró égélj alatt a komorini foknál, a felhőkig érő himalayai havasokon állapítja meg északi határát, s mely így egyenes vonalban 1830 mértföldet teszen, egy más, majdnem hasonló hosszúságú egyenes vonalat fogunk találni, ha nyugaton a persa öbölből kiindulva, kelet felé az a v a i király országáig folytatjuk irányunkat, cz lévén ugyanis a keletindiai angol birodalom keleti véghatára.

Históriai szempontból tekintve, e világrészben is, mint mindenütt, az emberi történet őskori mesés szakához feljutandunk, melyet a Nagy Sándor korabeli írók tökéletlen, de mégis érdekes hagyományai, melyeket végre a biztosabb történetírás korszaka vált fel. — A mahomedán hódítók hatszázados viszontagságos, többnyire kegyetlen s vérrel fertőzött uralkodása elmúltával, a mai hatalom veszi eredetét, mely két század előtt csak mint kalmár, egypár vitorlással érkezett a G a n g a *) partjaihoz s most, mint a hajdani Mogul dynastia birodalmának korlátlan ura, souverain hatóságot gyakorol Hindostan felett. Tudjuk, hogy a Ganga völgye,

---

*) Így nevezi a nép azt, a mit az európai világ helytelenül Gangesnek mond, a régi görög írók után.

ha nem is bölcsője, de volt igenis dajkája nemünk egy felette érdekes részének; kell-e egyéb, mint felemlíteni Brahma hitét, mely a Vedák, Szasztrák és Puranok több ezer éves classicai nyelvében foglalva, maiglan is — a Buddha s ezzel rokon vallások követőivel, az emberi nemnek majdnem felét tartja befolyása alatt.

Ethnographiai s társadalmi kifejlődés szempontjából vizsgálódva, ha számba vesszük azon kétszáz milliónál többre terjedő néptömeget, mely a keletindiai kormány hatalma alatt közvetve vagy közvetlenül áll, s számtalan irány felé elágazó népesoportokat alkot — a legérdekesebb tért nyújt a tudományos vizsgálódó számára. Hisz az emberi nem alakuljon bármi módon egyes részében, csoportjaiban az ember hatalmán belül vagy azon kívül álló körülmények kényszere alatt fejlődött ezen változatosságnál mi van, mi élénkebb érdeket tudna kelteni a bűvár lelkében? Hisz nemének különböző pontokból kiindulását vizsgálva s haladását kísérve meg fog győződni a vizsgálódó: miként ugyanazon főelvek, melyeket a böles gondviselés az ember kebelébe ültetett t. i. az önző úgy mint nemesebb érzelmeink egymással örökös küzdelemben állva, mindenütt kisebb nagyobb érvényt biztosítanak, s ennek folytán, találkozunk bár tett- s jellemvonásokkal melyektől a jobb érzelmeinek sajnálkozva kellend elfordúlnia; másrészt fénypontokra is jutandunk, melyek kétségtelen tanúságot nyújtanak, hogy végre is a jó, a nemes, az önzésnélküliség azon tér, melyen a különböző népesoportok legjobbjai — elnézve az égalj- s távol-ságtól — mint valódi testvérek találkoznak, mind ez mutatná a közös célt is, mely felé az ember nemesebb hivatásában már c földön törekedni látszik.

S végre, ha tekintjük Hindostant természettudományi szempontból, annak oly változatos s érdekes állat- s növény életét, annyi különféle alakú területén s éghajlatában, gazdag s mély érdekekkel bíró bűvárlati tért nyit meg a mélyen észlelőnek láthatarán.

De ily nagy terjedelmű s annyifelé szétágazó tárgyak, melyeknek tanulmányozására egy munkás emberélet szorgalma elégtelen — rövid értekezésben alig érinthetők. Szorítkozni kívánok ezúttal — physikai s éghajlati rövid cseleltetésére Keletindia azon részének, melyet Alsó-Bengálnak neveznek, s mely különösen magában foglalja a Ganga deltáját.

A bramahnok szent folyama az örök hóval fedett Himála-

y á k b ó l egy jégboltozat alól ered, mely forrás 13,800 lábnyira a tenger színe felett az éjszaki szélesség $30^{\circ} 54'$ s a hosszúsági $79^{\circ} 7'$ fokon fekszik. E jégboltozatot a keleti képzelet *V i s n u* fejének mondja, melyen a jégesapok hajfűrtjei gyanánt tekintetnek. Eredetétől körülbelül 330 mértföldre *A l l a h a b a d n á l a J u m n a* vízzel találkozik, további tekervényes útjában több kisebb nagyobb folyót vesz fel. A mint a szélesség $24^{\circ} 44'$ s a hosszúság $87^{\circ} 59'$ fokához ér, egy hatalmas ág jobbra elszakad tőle s kissé alább egy második is, — ekkor a *B a g h a r e t t i* nevet veszi fel — s itt kezdődik a gangai delta; s ezen tájon több nagy folyó csatlakozik hozzá, balról *N e p a l s S z i k k i n* vidékéről, a míg jobbján ismét több ág válik el tőle, míg végre a *B r a h m a p u t r a s M e g n a* folyókkal egyesülve vizét a tengerbe ontja — az út mely a himalayi forrástól a tenger öbléig terjed 1570 angol mértföld.

Imént említettem, hogy a gangai delta $24^{\circ} 44'$ szélességi s $87^{\circ} 59'$ hosszúsági fok alatt kezdődik, melynek legnevezetesebb alakja 150 angol mértföldnyi hosszú és 75 mértföldnyi széles tengerparti vidék, melyet *S u n d e r b u n n a k* neveznek. Ezen terület az éjszaki szélesség $21^{\circ} 40'$ s a nyugati hosszúság $90^{\circ} 30'$ fokai között fekszik, nem egyéb mint számtalan szigetekből álló, gazdag tropikai növényléttel ellátott vidék; összeállítva azon homok- s földrészecekből, melyeket a *G a n g a s* imént említettem társai hosszú útjokról századok óta magokkal hoznak *B e n g a l i a* öblébe s azt folytatják is. A számtalan csatornák, melyek a *G a n g a* folyó s társainak végágazatait elválasztják egymástól, azon ezernyi szigeteceket képezve, egyszersmind vízi utak is minden évszakban a kissébszerű gőzösöknek, de medreik gyakran oly keskenyek, hogy a terebélyes fák ágai melyek mindkét partról lógnak, megnehezítik a hajó tovább haladását. Az út ezen vízi tömkelegen át két gyakran harmadfél napig tart, s csak tapasztalt hajókalauz képes bizton követni azon fonalat, melylyel a fő folyamhoz fölhaladhatni. Ezen vidék csak kevés emberi lénynek ad menedéket nem csak azért, mivel a számos ragadozó állat, kivált a tigris, párduc s az óriási alligatorok tartják itt a korlátlan uralmat, de a koronkénti magas tengeráradások elborítják több láb magasságyira az egész területet, a *G a n g a* vize is az esős évszakban hűsz, sőt több lábnyira is dagad, s mielőtt még a deltához érne, tengerként árasztja el *A l s ó - B e n g a l* nem esekély területét. A *S u n d e r b u n* számtalan kanya-

rodásai miatt éjjel nem hajókázható, s megtörtént többször, hogy a horgonyt vetett hajó népe álmából felveretett egy úszó tigrisnek közeledése által.

Számos azon körülmény, mely valamely vidék éghajlatának meghatározásában föltétlenül szolgál, s annak az emberi alkatra egészséges vagy kártékony hatású levegőjét szokta meghatározni, de általános elvül felállíthatjuk, hogy oly helyeken, a hol a vad természet felett az ember hatalma még nincs megállapítva, vagy az a körülményeknél fogva lehetetlen, ott az éghajlat hatása az emberi jóllétre csakis kártékony lehet. Tekintetbe kell tehát itt vennünk a hideg s melegség fokát, a szárazságot és nedveséget, a tenger színe feletti magasságot, a tenger, hegyek s erdőségek közellétét, a föld geologiai szerkezetét s az uralkodó szelek irányát.

A szélesség 20 és 23 $\frac{1}{2}$ foka közt a napsugarai két hónapon át vagy függőlegesen esnek földünkre, vagy a déli órákban egy kissé rézsútosan, de csak úgy, hogy az esés az egyenes szögtől alig tér el 3 $\frac{1}{2}$ foknyira. A hévség foka növekedik még a leghosszabb napok terjedelme által is, mely a tropusok szomszédságában 13 s fél órából áll. Ezen körülményeknek összevágása a gangai delta geographiai helyzetére nézve, minden hosszabb fejtegetés nélkül kitetszik, hogy mi a helyzete Alsó-Bengáliának május, június, július s augusztus hónapokban. A hőmérő maga nagy változatosságnak van kitéve, úgy hogy míg január némely napjaiban leszál az a 40 (R. 4. C. 5.) fokig, május s júniusban felhág olykor a 110 (R. 36. C. 45-re is.)

A légmérséklet legnagyobb változatossága történik december és januárban, a hol az körülbelül 18 fok (F.), legcsekélyebb júliusban körülbelül 6° (F.) A mérséklet általán véve legkisebb fokon áll naplementekor, legnagyobbikon délután 2 óra 40 perczkor.

Valamely helyiség s tartomány emelkedése a tenger színe fölött, sok tekintetben a legnagyobb érdekléssel bír, mutatják ezt például a javai, ceyloni, s a keletindiai heglánczok, melyek az aequator alatt s szomszédságában, földünk leghidegebb tájainak climáját hordják hóval fűdött csücsaik alatt, azt is tudjuk hogy például Egyiptomban bizonyos magasságú helyeken a dögghal ismeretlen, s hasonlót tudunk a sárga-lázzról nyugaton, valamint a posványos alábbhagyó lázzról (remittens) keleten. Jamai

ka szigetén Jackson már régen észlelte, hogy a sárga-láznak van meghatározott topographiai határa, s Egyiptomnak csakis alacsony, posványos s nedves területe áll a miasma befolyása alatt, s soha nem terjed el még csak Assouanig sem, a hol a terület magasabb, a föld s lég száraz. A tapasztalás tanít bennünket arra, hogy a Himalayakon, Abú hegyén s más emelkedettebb helyiségeken az ázsiai hányszékelés az utóbbi évekig még elő nem fordult. A terület emelkedésével a hideg is fokenként növekedik, mely körülbelül egy fokot tesz minden 300 függőleges lábba, s a böles gondviselés ezen rendelkezése lehetővé tévé, hogy a zordon éghajlatok fia is a körülményekhez képest némi kényelemben élhet az egyenlítő alatt is. Csak a minapában hallám a hollandiai kormány egyik értelmes s tekintélyes tagjától, kivel Ceylon szigetén találkoztam, hogy szerinte Java a legáldottabb föld egünk alatt, van ott, úgymond, minden, mit a termékeny természet adhat az embernek — s ha az európainak egészsége romladozik az acuatori napsugarak alatt a lapályokon, egynehány napi út fölvezeti őt azon hegylánczhoz, melynek főcsúcsa a 10000 lábba emelkedő Gede tűzokádó, a hol is éjszaki hazájának mérsékletét találja föl.

A hegyek, kivált ha hosszú lánczolatúak, habár itt magasra nem is tornyosúlnak, nagy befolyást gyakorolnak az éghajlatra, különösen azáltal, hogy magokhoz vonják a levegőben úszó gőzöket s vizrészekkéket, melyek felhőkke alakúlva, okozzák a tropusok alatt a gyakran mesés mennyiségű esőzuhanatokat — mint például Cherrapunji-ban Assaui határain, hol 4—500 hüvelyknyire hág az évi esőmennyiség.

A gangai delta sem hegyekkel, sem emelkedett lapályokkal nem bír, annál inkább ki van téve tehát azon befolyásoknak, melyek a tenger szomszédságától s az uralkodó szelektől feltételezettek.

Keletindia jelenlegi fővárosa a Ganga deltáján áll. Alig száz év előtt csak egy kis indiai helység volt, mely a szent folyam egyik ágzatának, a Hugli-nak, bal oldalán épült. Ezen eredetileg néhány szalma kunyhóból álló kis falu ős kortól a brahmani háromság második személye Visnu kegyetlen nejének — a vérengző Káli-nak templomával čicsekvék, s innen Kálíkatá-

nak*) neveztetik s ezen elnevezéstől a mai „City of palaces,” a hogy Calcuttát angolul nevezik par excellence, nyerte nevét. Ha közegészségi szempontból vesszük szemügyre a keletindiai birodalmi város helyzetét, mely oly alacsony szintén s a Sunderbunak közelében áll, s a poshadt levegőnek annyi forrásával bővülködik — kénytelenek vagyunk azt a legegészségtelenebb városnak nevezni, de minthogy a szorgalmas embernek, kivált az európainak hatalmában van, gyakran mint látjuk itt, a természet káros physikai befolyását ha nem is megsemmisíteni — de mégis korlátozni, módosítani: s azon oknál fogva, hogy Calcutta a tenger-től csak 100 angol mértföldnyire fekszik, s a Hugli folyó a legnagyobb hajókat is elbirja vinni a Fort William falai alá — megmagyarázza aztán, hogy egy tengeri hatalom azért választott úszó hadával elérhető, bár különben kedvezőtlen helyiséget birodalma fővárosának.

Általán véve tehát a Ganga deltája alig áll a bengali tengeröböl vizeinek áradozási pontja felett — s azon csekély emelkedései a földnek, melyek egyfelől Tipperah, Chittagong és Sylhet, másfelől Berbhrom vidékein láthatók s a deltán kívül is esnek, alig érdemlik meg a hegy nevezetét s a delta climájára általában semmi hatást sem gyakorolnak, de ki van az téve annál is inkább azon befolyásoknak, melyeket a tenger szomszédsága s az uralkodó szelek feltételeznek.

Geologiai tekintetben kevés az, a mit Alsó-Bengaliáról mondhatni. A földnek általános természete alluvium — agyag, nagy arányban vegyülve quartz-, homokkal és sókkal, ehhez járulván állat és növény korhany. A fel-ügy, mint az al-talaj vizbocsátó; 20 lábnyi mélységben nyirok találtak — áthatva sós vízzel, de Calcutta szomszédságában 480' mélységre édes vízre még nem találtak.

Az egész Alsó-Bengaliában a fölülethez közel sehol sem lévén édes víz, eddig azt a mélyben sem sikerült találni; s kénytelenek ivó víz gyanánt a sekély, de nagy kiterjedésű csatornáknak, melyeket a nép „talaok”nak nevez, felfogott eső vizet használni. Az áradási színvonal felett fekvő részeken, mi a delta torkolatjától 140 angol mértföldre van, magát a Ganga vizét is használják, azt még a legjobbnak találván, daczára azon körülménynek, hogy abba ősi

---

*) Kálíkatta annyi mint Káli háza.

szokás szerint a félig perzselt hindü tetemek évenként százezrei vettetnek, melyek teljes elrohadásának azonban a Ganga saját állatainak egyike az óriási gavialis gangeticus elejét veszi, azokkal bőven táplálkozván.

Hogy a tenger közel léte mérsékeli a hévség fokát, tudva vagyton, s tapasztaljuk azt kivált a tropusok között, hol az egyenlítő alatti szigetek sokkal türethetőbb éghajlatnak örülnek, mint a 20—30 foknyira felebb fekvő ázsiai és afrikai continensek. Bengáliában szintén rendes tengeri szelek uralkodnak, melyeket a keleten Monsoonoknak neveznek, ámbár a Monsoon vagy mosim persa szó nem jelent mást mint évszakot. — Martius elején a délnyugati szél-időszak áll be, mely alatt az áradások fokenként magasodnak s ezek a Hugli folyóra is, melynek partjain a főváros áll, különös befolyást gyakorolnak, — így tart ez október haváig, akkor a szél éjszaknyugotira változik s módosítja a tengeri áradások irányát is, e szerint a bengaliai tengernek ezen magaviseletét hasonlíthatjuk egy óriási áradás- és apadáshoz, melyek elseje (az áradás) nyolez, az apadás pedig négy holnapig tart. Az áradás legmagasb foka az esős időszakban reudesen 20 láb és 10 hüvelykre hág azon vízállás fölött, a mit a száraz időszakban tapasztalunk.

Ily nevezetes áradással egy alacsony tengerparti lapályon, mint a gangai delta, olykor nagy s veszélytozó tüneményeknek kell beállani, s ezek az úgy nevezett „Bore“ vagyis óriási habok nevezete alatt a gangai deltában is rettentve ismeretesek. Ezek a tavaszi áradások idején szoktak történni, s legmagasabb fokra hágnak a délnyugati Monsoon alatt, midön, a tenger vize a delta felé tolul, a nélkül, hogy azt a Gangának lefelé futó félig kiszáradt ágai némileg ellensúlyozhatnák. Ezen tünemények beállítását bizonyossággal előre meg lehet határozni, tekintetbe vévén az évszakot s a hold korát. Azon hónapokban, a midön a periodicus apadás áll be, t. i. november, december, január és februárban, a midön t. i. a delta folyói telvék s a naponkénti tengeri áradások gyengék — a boreok lehetetlenek. Hanem a délnyugati szél beálltával a tenger dagadni kezd, az áradás erősbül, s az óriási habok is nyomban követik, s ha a hold parallaxa magasan talál állni, talál a boreok bizonyosan be fognak következni. — A mult 50 év alatt sok ily tünemény adta elő magát, de a legvésztozóbb történt 1833 május 21-én,*) a

*) Hasonlóképen 1864. októberben.

midőn kelet-délkelet- és délkeletről jövő tengeri szélvész Bengalia partjaihoz ért. — A hőmérő állott 84° F. s a légmérő 28, 8 hüvelyken, mely évek óta ily alatt állni nem észleltetett.

Az áradás hét óra hosszáig gyűlve gyűlt, s rendes magassági fokát két ölnyivel haladta meg, útjában elsepervén a gátakat s épületeket, s mig a hatalmas szél óriási fákat földre terített —vagyon s emberélet elpusztult sok száz mértföldeken, felmenve egész D a c c a-ig, egyedül S a u g o r szigeten 7000 ember veszett el, mi nem is fog csudálatosnak látszani, ha megjegyezzük, hogy hét lábnyi mélységű viz borította el a szigetet. Az esős évszak majdnem egy hóval későbbben állott be s a rendes földművelés is lehetetlenné tétetett miatta. Ezen csapás sok szenvedéseknek volt okozója, az elpusztult vidékek megmenekült lakosai a főváros körül csoportosultak, a hol a köz s magán jótétemények daczára, azon szomorú s ritkán történő körülmény jött tudomásra, hogy szülék gyermekeik árán kényszerültek az éhhaláltól megmenekülni.

A szelek nagy befolyást gyakorolnak mindenütt, főleg pedig a tropusok alatt. Ezek azok, melyek lakhatóvá teszik a különben perzselő éghajlatot s tisztítják a levegőt, mely különben a növény és állatélet romladozó részecskéi által büzhödésbe menve, élő lény szükségéinek kielégítésére alkalmatlanná válnék. A nagy continensek éjszaki része hideg levegőjét ez úton küldi az egyenlítőhöz, melyért cserében meleg légrétegek szárnyalnak el a sarkok felé. Ezen cserét vesszük észre különösen az ázsiai continensen. A szélváltás beáll itt az aequinoxok után, s mindig azon haemisphaera felé irányzódik, a hol a nap vagyon. S így a nap okozza azt, hogy Thibetből jövő hideg szelek uralkodnak az év egyik felében, míg a másikában a déli tengerekről jön a szélár.

Hindostán malabári partjain május hóban kezdődik az esőt hozó délnyugati Monsoon, terhelve nedvességgel, folytatván útját a ghautoktól (hegylánczoktól) irányozva a terjedelmes lapályokon éjszak felé, H y d e r a b á d és Közép-India téerein keresztül. Junius végével D e l h i vidékére érkezik s onnan Affghanistan éjszakkéleti tartományaiiba. Panjáb lapályain kevésbé érezhető, de a hegyes részek s K a s m i r általában befolyása alatt áll, míg végre Pesávar nyugati lapályán elveszti hatását s csak vastag ködben s olykori záporban jelentkezik. A coromandeli partokon azonban, melyek Bengalia n y u g a t i tengeröblét képezik, (a k e-

leti levén a b u z m a i s m a l a y a i tengerpartok) ezen Monsoon útjába találja a terhes felhőket, melyeket a délnyugati szelek hoztak az itt találtató keleti hegylánczokhoz, s így az esős évszak Bengalia partjain csak június első felében kezdődik. Ezen eső hozó szélnek a hegylánczok általi feltartóztatása folytán óriási felhők ülepednek le a hegységekre, minek természetszerű következménye az — hogy a malabari partokon az eső mennyisége az évszakban 1235 hüvelykre rug az éjszaki szélesség $11\frac{1}{2}$ fokán. Ezen szél az egyenlítőtlől éjszakra april és october hónapok között tart, a míg az éjszakkéleti szél uralkodik a második félévben. Bengalia s egész Hindostan ezen szélnek befolyása alatt áll, módosítva levén iránya a hegylánczok által. A tengeröbölből kiindulva, a gangai lapály kanyarodó irányát követi a szél; így a míg Calcutta vidékén fél évig az éjszaki s fél évig a déli szél érezhető, Behaiban s Közép-Indiában annak iránya kelet és nyugotról jő.

Azon bámulatosan pontos, s alább bővebben megemlítettő évszaki jaasok, melyekkel a tropikus zóna alatt mindkét fél golyón találkozunk, függnék azon általános szabályoktól, melyek az úgynevezett kereskedési szeleket (trade winds) földünk oceanjain rendszerezik.

A tropikai szélsend vonalától éjszakra és délre egy-egy terjedelmes zóna terül el, melyben két esős s két száraz időszak egymást fölváltva évenként szokott beállani. Az esős évszakok kezdődnek azon időben, a midőn a nap zenithjét szegi át, s ekkor a kereskedési szél hatása nagy részben megsemmisül — mint az a nyugaton J a m a i c a -, H o n d u r a s -, P e r n a m b u k k o - és B a h i á b a n csakugyan előfordul.

Eltérve azonban ezen szabálytól, az évszaki tünetmények más módon alakúlnak az indiai Ocean és a chinai tenger szomszédságában. Itt a nagy-ázsiai continens a kereskedési szél útját s hatását módosítva, azt a rendes — úgynevezett éjszakkéleti szélre változtatja át. Ázsiának délkeleti roppant terjedelmű rónáin, melyek martius, aprilis és május havakban perzselő hűségtől szenvednek, a magas hévfokra emelt lég megritkúl, — és mint a földről magasabb légrétegek felé emelkedik, megállítja a kereskedési szelet rendes irányában, s azt az úgynevezett délnyugati Monsoonra alakítja. Ennélfogva a forró időszakban a tengeri szél — telve ned-

vességgel — megakad a nyugati hegylánczokon, s esőt hoz a malabári tengerpartokra.

Említettem tehát, hogy a gangai delta éghajlatának meghatározására alluvialis természetű földjén kívül ezek a főtényezők, t. i. sanderbands a tengerparti erdős vidék, hiánya a föld emelkedésének az egész területen, a tenger szomszédsága s az uralkodó tropikai szelek. Legyen szabad most az évszakokról néhány rövid megjegyzést előhoznom.

Február végével a gangai deltán búcsút vesz a hideg évszak, mely felé az előbbeni forró és esős hónapokban ellankadt s erejéből kimerült európai ember oly epedve néz. Márczius, aprilis és május hava a nyarat képezik, mely oly hirtelen áll be, hogy egy átmeneti időszak a hidegtől a forróba alig vehető észre. Junius közepe táján jön az esős időszak, melyben tantú vagyunk azon atmospherai tüneményeknek, a forró égálji zápor- és égháborúnak, melynek valódiságát az, a ki a mérsékelt éghajlatot soha el nem hagyá, fogalmával s képzeletével csak igen távol képes megközelíteni. October havában az ég, — mely annyi hónap óta nehéz felhőkkel, volt megrakva, — mintegy védőtől a napnak perzselő sugarai ellen, melyeknek egyenes befolyását ha a jóságos gondviselés így bámulatos bölcsességgel el nem háritná, állat s növényéletnek itt nyoma is alig maradna — az ég ismét kiderül s beáll a hideg időszak.

A forró, száraz évszak, vagyis a nyári hónapokban a szél délszél-délnyugotról fú — a hőmérő 80 (F) fokról 90—95-ig halad fel árnyékban, míg a napsugárainak kitéve meghaladja a 120 fokot is. Ezen nagy hőséget azonban az emberi alkat nem érzi oly nyomasztólag itt, mint Közép-Indiában, mivel a tengernek szomszédsága nemcsak meghűsíti vizes részecskéivel a levegőt, hanem gyakori égháborúk uralkodnak ez évszakban, melyek elviselhetővé teszik a különben nyomasztó légmérsékletet. A hőséget illetőleg, ez nem annyira magas foka, mint inkább hónapokon keresztül tartósága miatt nyomasztó s veszélyes; azért van az, hogy a sokáig igénybe vett kiküszöbölő bőr rendszer oly érzékenyvé válik minden légi változásnál, s ezen impessilitása a köz takarónak egyik oka bizonyos forró éghajlati kóros tüneteknek. Hogy pedig a bőr érzékenysége más törvények által határozottatik meg, mint a hég s hőmérő, szabadjon előhoznom azon esetet, melyet Captain Parry földszarki útjában tapasztalt. Alapúl véve az emberi vér melegét

t. i. a. 96° (F), meg lehet azonnal határozni a hőmérő szerint mit értünk a mérsékelt, hűvös és hideg temperatura alatt: de Parry azt mondja, hogy a mint a higany a zéró alatti 13 fokról tizfokkal magasabbra hágott, ezen körülmény hajónépére kellemetlenül hatott — „alkalmasint nyegleségi váddal fogok illetetni“ megjegyzé ő, „ha azt állítom, hogy ezen temperatura sokkal melegebb volt, mintsem hogy kellemes maradna — az tény, hogy mindannyian éreztük a változást s mindannyian panaszkodtunk miatta.“

De térjünk tárgyunkhoz. Ha zivatar nem jött több idő óta, a szél fuvása közép-Indiában egy forró kemenceze huzamához hasonlítható — mely ellen csak tökéletes elzárkozás s óriási legyézök használata által, melyeket padlásainkról kötelekre függesztünk, védhetjük magunkat; a magasabban fekvő tartományokban Allahabad, Agras Delhi táján a többek között használnak kis szélmalomhoz hasonló gépezetet is: az úgynevezett thermantidótokat, az ilyen a teremben fölállítva kézerővel mozgásban tartatik. Van még egy más eszköz a szobai lég hűvösítésére s ez az úgynevezett kasszatti vagyis száraz fűből bánszfarámán készült előző, ez azon időszakokban, midőn az éjszaknyugati szél fú az ajtók elébe tétetik (ablakokat az európaiak kelet-indiában nem használnak) s vízzel folytonosan meglocsolatván a rajta átható forró lég meghívesedik. — A forró évszakok alatt napközben alig látni kün élő lényt, mindenki kerüli a perzselő nap sugarait, a négylábúak úgy, mint a szárnyasok rejtekekbe húzódnak — s a terjedelmes mangó ligetekben, hol annyi madár életre találunk a reggeli s estvéli hűvös órákban, néma csend uralkodik. — Hindostán felsőbb tartományaiban, a hová a tenger semmi befolyást nem gyakorol, a levegő fölötte száraz, május havában minden növényélet kivesz, a fű mindenütt le van perzselve, csak néhány pálmát látni a terjedelmes rónaságon félig elsárgult ágaival. A földben gyakran nagy repedések támadnak — s kivált az újonnan érkezett európai, ha magát a forró nyugati szél befolyásának kiteszi, arczát s kezeit hólyagesokkal ellepve fogja találni. A hőmérő az árnyékban áll a 94 és 110 fokok között (F).

Junius első napjaiban terhes felhőket látunk tornyosulni láthatárunkon, melyek a hőséget ha lehet, még nyomasztóbbá tesszik, de előjelei ezek egyszersmind azon záporoknak is, melyek az élő lényeket úgy, mint magát a szomjas földet szenvedéseiktől

egy időre legalább megmentik. Az esős időszak első napjai valóban a legélvezetesebbek közé tartoznak, minden vidáman s frissen érzi magát, az ajtók, melyeket ekkorig a hőség megakadályoztatására zárva tartottunk, ismét naphosszat nyitva állnak, a por, mely az atmospherának mintegy ködös létet ad — lecsillapúl, a hőmérő tetemesen lejjebb száll 84—86-ra s napközben is elhagyhatjuk fedeleinket a napszúrás veszélye nélkül.

A szél délkeletről jő a deltába, a Ganga felső völgyében pedig keletről. De a mennyire kellemes és frissítő az esős évszak első hónapja, épen oly kellemetlen s vészthozó annak vége t. i. szeptember és október hónapok. — Calcutta táján az éghajlatot akkor nem lehet egyébhez, mint egy bűzhödtt gőzfürdőhöz hasonlítani, minden körülöttünk nedves, bútor, ruha s maga az ágy, melyen pihenni reményes, kellemetlen hatást okoz érzékeidre, a könny megpenészesedik. A felhők, kivált szeptember havában lassanként oszlani kezdenek — s a nap hatalmas sugarai megkezdik szárítási tisztüket; a hónapok óta tartott nedvesség alatt a növényélet egy része rothadásnak indult.

Oktober vége felé a szél éjszakeletről áll be s magával hozza Közép-Ázsia hóval fődött zordonaiból a hideget, de bár a hőmérő leszáll a 45 fokra — s így az európainak hazája mérsékletét hozza meg — ezen változás a gangai deltában nem oly üdvözítő, mint Hindostán felsőbb tartományaiban. Calcutta táján ez aligha csaknem oly veszélyes évszak, mint az előbbi: nedves, hideg és ködös éjjelek s olykor esőzések állanak be s az éjszakai hűvös szél, mely még mindig nedvességgel terhelt levegőn vonul át, a gyenge vagy gyöngékedő emberi alkatra ártalmas befolyással van azért, mivel ellankasztott állapotában megfosztja öt nagy mértékben az állati melegen azon forrásától, melylyel úgyis csak csekély mértékben bír. Azok, kik Hindostán felső részeiből a gangesi deltát a hideg évszakban látogatják meg, el nem téveszthető változást vesznek itt azonnal észre, a száraz s erőt adó felvidéki télnek levegőjét a birodalmi fővárosban olyannal kell föleserélniök, mint a minőre mély vermekben szoktunk akadni; s így tanúskodnak erről mind azok, kik ezt tapasztalák; ez főleg a hideg nedves éjjelekben van úgy, melyek december havában rendszeren nehéz köddel jelentkeznek. Nappalonként azonban, a mint az évszak halad, a mindinkább nagyobb befolyású éjszakai szél

elenyészteni az esős évszak nyomait; a hűtorok repedni kezdenek, s a vakolatok egész területe lezuhan a ház falairól, s el nem mulasztjuk kifejezni azon kellemetlen hatást Calcuttába első megérkezünkör, melyet reánk a félig rongált épületek általában véve tesznek. A rendkívüli időjárások, a szerfölötti hőség, a hónapokig folytatott nehéz esőzés s a téli szélnek szárító hatása csakhamar romladozásnak indítja a más kedvezőbb éghajlatok alatt számos nemzedékek számára föllállított építményeket.

Az ily hatásnak kitett, különben is oly gyenge emberi alkat szenvedései az évszakhoz képest többféle kórtünetekben jelentkeznek, de ennek tárgyalása itt, a gangai delta climájának ezen általános szemléjében czélon kívül állana, legyen azonban szabad csak annyit megjegyezniem, hogy ámbár voltak esetek mint az első pegui táborozásnál, hol a haderőből Morison tábornok alatt 60 százalék veszett el láz és hasbajok következtében — a legnagyobb arányú halandóság, melyet a hadviselési orvosi kimutatások ismernek, mindamelltt előrelátó eszélyes viselet s elővigyázat mellett az európai katonaság rendes halandósága, ide nem értve a kórjárdányokat, jelenleg csak 7—8 százalékot tesz, míg a tisztéké alig 4 százalék. Ebből az lenne a tanulság, hogy az ember kedvező körülmények folytán, kiismerve a körülményeket s azok hatását, alkalmazhatja magát bizonyos korlátok között bármily kedvezőtlen climához földünkön; az ember valóban élhet oly körülmények között is, melyek más állatnemnek elviselhetlenek, ámbár a fehér ember Keletindiát mint hazáját nemzedékei számára nem tekintheti, nem tudni ugyanis esetet arra, hogy a 3-ik nemzedékig fentarthatta volna magát a lapályokon. Hogy azonban nemünk azon részére is, mely a gangai deltát s Bengalia délkeleti részét lakja a kedvezőtlen clima különös hatást gyakorol, mutatja azon népnek egész története, s annak jellemi s physikai kifejlődése különös érdekl bir mindenki előtt. Halandósága bizonyára tetemes, ámbár azt statistikai úton kimutatni eddig lehetlen volt, szaporasága azonban kipótolja azon körülményt, hogy kevés ember van Bengalia alsó részeiben, a ki az élet közép korát túlhaladta volna. — Az ifjú bengali hamar megérik, a leány 10—12 éves korában férjhez adható, s a fiú 14—16-ik évében oly éles fölfogással bir már, mit a vele egykorú európainál hiában keresnénk.

De hát miért nem tud a bengali daczára ily szép lelki tehet-

ségeknek érvényt szerezni nemzeti állásának? azt lord Macaulay oly gyönyörűen bár kissé eleven színekben adja, hogy szavainak itt helyt adni illő:

„Minden tartományok közül, melyek Timur Leng császár házához voltak alávetve, a leggazdagabb kétségkívül Bengalia; Hindostán egy része sem birt oly természetes előnyökkel mind földművelés, mind kereskedelemre. A Ganga deltájánál száz ágakra osztva siet a tenger felé alluvialis lerakódásával helyenként termékenyítve Alsó-Bengaliát. A rizsföldek más világrészben ismeretlen gazdag aratást adnak, fűszerek, cukor, növényi olaj természetiek esodálatos mennyiségben, a folyók pedig mérhetlen mennyiségű halat természetnek, a míg azon részek, hol a föld nem oly gazdag, a tengeri só készítése ad kenyeret számtalannak. A nagy folyó, a mely termékenyíti a tartományt, egyszersmind fő útja a keleti kereskedésnek; saját s mellék folyamai partján vannak a legnevezetesebb kereskedelmi helyiségek — s ezekben az indiánok legszentebb ereklyéi. — Az ember zsarnoksága hiában küzdött századokon át a természet áradozó jósága ellen. Daczára a muzulman kényúrnak s a Mahratta rablónak egész keleten Bengalia úgy volt ismeretes, mit éden kertje s áldott ország. — Népeisége, daczára egészségtelen éghajlatának növekedett s özönlő magtáraiból meszsze tartományok vették élelmezésüket, Páris- s Londonnak előkelő hölgyei Indiából kapott finom szövetekbe öltöztek. A faj, mely ezen gazdag területet bírja, elpuhítva a gyengítő éghajlat által s csak békés foglalkozáshoz szokva, a többi ázsiai fajokhoz általán véve épen oly viszonyban áll, mint azok Európa merész s tette kész fiaihoz.

A bengalinak testalkata gyenge az asszonyiasságig, egy örökké tartó gőzfürdőben él ő, foglalkozásai ülőek, tagjai gyöngék, mozdulatai lankadtak. Sok század óta taposták a bátrabb és erősebb fajok. Bátorság, függetlenség, igazmondás, — oly tulajdonok, melyekre testalkata s körülményei egyaránt kedvezőtlenek. Lelke testével különös arányban áll. Gyöngé az férfias ellenállásra a tehetetlenség batáráig. De engedékenysége s tapintata a megvetéssel határos bámulatra ragadja a zordonabb éghajlatok fiait. Mind azon fogások, melyek a gyöngének természetes védfegyverei, sokkal otthonosabbak ezen furfangos nép előtt, mint volt Juvenal idejében a jóniaiaknál, vagy a hébereknél a sü-

tét századokban. A mi a bivalynak a szarv, a köröm a tigrisnek, a fulánk a méhnek — a szépség a régi görög írók szerint az aszszonynak — ugyanaz a bengalinak a csalfaság. Nagy ígéreték, sima mentegetődzések, mesterileg font hazugságok, hamis eskü, oklevél-hamisítás, ezek a támadó s védő fegyverei az alsó Ganga partjain lakó népnek. Annyi millió közül alig van egy is, ki katonának szegődne. De uzsoráskodásban, pénzváltásban, körmönfont ügyvédségben — nincsen egy nép sem, mely e néppel kiállhassa a versenyt. Azonban minden puhasága mellett a bengali engesztelhetlen ellenségeskedéseiben — s szánakozásra nem hajlandó. A makaesség, melylyel feltett céljaihoz ragaszkodik, csak rögtöni félelem alatt puhul meg. Azonfelül bir egy bizonyos nemű bátorsággal, melyet angol uralkodóiban hiában keresnél: az elkerülhetlen sorscsapásoknak gyakran oly szenvedőleges rettenthetlenséget képes felmutatni, mint a minőt a stoicusok eszményi bölcsseiknek szoktak tulajdonítani. Egy európai harcász, a ki dörgő éljenekkel rohan az ágyúk torkának, jajveszékkel a sebész kése alatt, s oly kínokat szenved, mintha halálos ítéletét mondanák fölötte, de a bengaliai, a ki nem sokat hajt hazája leigázására, vagy épen saját házának porrá égetésére s gyermeki megöletésére vagy meggyaláztatására, s nincs elég bátorsága mind ezért még csak karját is emelni a védelemre: s mégis tudva van, képes kínzást szenvedni múciusi bátorsággal s vérpadra lépni nyugodt s bátor lépéssel.“

Macaulaynak ezen szavai a bengali nép ecsetelésében most már tekintély gyanánt vétetnek s valóban megütik azon jellemvonásokat, melyeket maiglan is minden lépten-nyomon találunk. Van ezen népnek egy példabeszéde*), mely egymaga elég arra, hogy egész köteteket mondjon annak jelleméről, s ámbár kitartás és erély s a kaszt korlátainak lerombolása sokat segíthetne politikai s socialis állása megváltoztatására: de a meddig ezen körülményeken segítve nem lesz, a mi csaknem több mint emberi földadat, századok múlva is olyan lesz az a nép, a milyen volt ezredévek előtt.

DR. DUKA TIVADAR.

*) E példabeszéd: „Jobb menni, mint futni; jobb állni, mint menni; jobb ülni mint állni; de a legjobb lefeküdni.“